

МЕХАНІЗМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ МЕЛІОРОВАНИХ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

MECHANISMS OF A PROVIDING THE EFFECTIVE EXPLOITATION OF MELIORATED GROUNDS IN CONDITIONS OF THE DEEPENING THE MARKET TRANSFORMATIONS

Інна АНДРОЩУК,
Луцький національний технічний університет

Inna ANDROSCHUK,
Lutsk National Technical University

Загострення глобальної продовольчої кризи, зумовленої постійним зростанням населення планети і виснажливим використанням сільськогосподарських угідь в окремих країнах світу, потребує максимального залучення у продуктивний господарський оборот тих площ земель, які були виведені з обробки у зв'язку зі значними перекосами у відтворувальній структурі національних господарств, що традиційно були одними з основних виробників продовольства. Саме до таких країн належить Україна, де значні площі угідь активно використовувались у відтворувальному процесі завдяки здійсненню масштабних меліорацій. Економічна криза 90-х років, яка позбавила аграрний сектор і особливо його основну складову – сільське господарство – традиційної державної підтримки, в першу чергу деструктивно вплинула на ефективність діяльності сільськогосподарських підприємств, які функціонували в недостатньо сприятливих природно-кліматичних та агротехнічних умовах. Це стосується насамперед більшості адміністративних районів Поліського економічного району, де значні площі сільськогосподарських угідь знаходяться в зоні осушення.

Згортання державної підтримки цих підприємств призвело до недофінансування заходів щодо модернізації та капітального ремонту гідротехнічних споруд, які регулювали водний режим на осушених землях, скорочення обсягу робіт щодо впорядкування захисних лісосмуг, русел річок та водно-болотних угідь. Це зумовило різке зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, які традиційно вирощувались у зоні осушувальних меліорацій. Як наслідок – підвищення рівня збитковості сільськогосподарських підприємств, поступове виведення з господарського обороту площ земель, що відзначалися найнижчою врожайністю, демонтаж як міжгосподарських, так і внутрішньогосподарських гідротехнічних споруд. Така ситуація має місце вже тривалий період, вона призвела до нарощення масштабів природної ренатуралізації сільськогосподарських угідь, зміни традиційної спеціалізації цих територій, погіршення виробничо-технічних умов ведення високоінтенсивного сільськогосподарського виробництва.

Соціально-економічне піднесення територій, де були здійснені масштабні осушувальні меліорації, безпосередньо пов'язано з модернізацією водогосподарської інфраструктури, що дозволить налагодити технічно обґрунтований водний режим ведення сільськогосподарського виробництва, упередити надмірну заболоченість даних територій, розширити ресурсну базу розвитку рибиництва та мисливського господарства. Дана проблематика актуальна не лише для України, вона розглядалася також ученими різних країн СНД [1-5].

Водне господарство – одна з головних ланок господарської діяльності країни, водні ресурси є основою соціально-економічного зростання держави та її економічної безпеки, а також важливим фактором у розвитку АПК. Аграрна сфера в Україні завжди була пріоритетною. Стабільне функціонування даного сектору неможливе без меліорації, яка впливає на

його функціонування та на функціонування галузей переробки продукції. Меліорації дозволяють зменшити вплив погодних умов на отримання врожаю, забезпечити стабільність урожаїв, залучити в сільськогосподарський обіг нові землі, які є неперспективними при звичайних технологіях ведення господарства [2].

Отже, меліорації є важливою складовою підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, які перебувають у несприятливій для ведення сільськогосподарського виробництва природно-кліматичній зоні. І від того, наскільки ефективною є водогосподарська інфраструктура, яка обслуговує меліоровані території, залежить ефективність втручання у природні екосистеми. Період ринкових реформ в останні двадцять років призвів до руйнації переважної більшості водогосподарських об'єктів меліоративних систем.

Аналіз економічних взаємовідносин суб'єктів процесу водокористування (водокористувачі, меліоративні зрошувальні системи і держава) довів, що в методичних аспектах, які використовуються, є ряд недоліків, пов'язаних зі ступенем охоплення галузевих інтересів і напрямів використання платежів. Плата за воду не виконує стимулюючої функції, оскільки в багатьох випадках ігноруються взаємовигідні партнерські відносини сторін у раціональному водокористуванні. При встановленні плати за зрошувальну воду не враховують подвійну роль платного водокористування у розвитку водогосподарської галузі. По-перше, при визначенні тарифу на послуги з подачі води в повній мірі до нього не включаються оптимальні необхідні накопичення, що забезпечують економічну самостійність експлуатаційних організацій в ринкових умовах. По-друге, встановлені тарифи часто не враховують економічні стимули раціонального та економічного використання води, а також економічні витрати, що проявляються у величині збитку, який завдається земельним угіддям при марнотратному водокористуванні [4].

Раціоналізація водогосподарської політики забезпечується шляхом реорганізації системи платежів за водокористування, максимізації платного користування водними об'єктами шляхом зняття ряду пільг та обліку інфляційного чинника, що дозволить збільшити кошти, які виділяються на водохоронну діяльність, за умови підвищення плати за водокористування, збільшення ефективності асигнувань на охорону водних

У статті розглянуто проблеми використання меліорованих земель для потреб сільськогосподарського виробництва. Визначено джерела інвестиційного забезпечення модернізації водогосподарської інфраструктури меліоративних систем. Запропоновано шляхи реформування відносин власності на меліоровані землі.

The problems of the exploitation the meliorated grounds for agricultural purposes are considered. The sources of providing with modernization the water management infrastructure, meliorative systems are determined. The ways of reforming property relations on meliorated land are offered.

ресурсів. Організаційно-економічний механізм реалізації державної водогосподарської політики інтегрує в структуру управління водокористуванням відомі адміністративні, а також взаємопов'язані функціонально-згруповані форми регулювання використання водних об'єктів, що попереджають їх забруднення, а саме: комплексні техніко-економічні і фінансові, які включають інвестиційні, стимулюючі та технологічні компоненти [5].

Ураховуючи викладене вище, можна стверджувати, що розбудова аграрної сфери територій масштабних осушувальних меліорацій безпосередньо пов'язана з модернізацією водогосподарської інфраструктури, яка забезпечує сприятливий водний режим сільськогосподарських угідь, що підлягали осушенню. При цьому важливого значення набувають проблеми взаємовідносин між суб'єктами водопостачання та сільськогосподарськими підприємствами. Необхідно формувати механізми, які дозволять перевести на ринкову модель розвиток водогосподарського комплексу меліорованих територій, щоб забезпечити його реформування і покращення тим самим використання сільськогосподарських угідь в зоні осушення.

Незважаючи на те, що і зелений туризм, і мисливське господарство, і рибництво є важливими детермінантами соціально-економічного піднесення адміністративних районів Поліської зони, повноцінний та комплексний розвиток цих територіальних утворень неможливий без високопродуктивного сільського господарства, що ґрунтується на ефективному використанні осушених сільськогосподарських угідь. З огляду на це в найближчій перспективі місцева влада має забезпечити достатній обсяг інвестиційних ресурсів для модернізації водогосподарської інфраструктури, яка обслуговує сільськогосподарські угіддя в зоні осушення. Такими джерелами мають стати:

- половина надходжень від продажу земельних ділянок у межах населених пунктів для потреб підприємницької діяльності та забудови (йдеться про населені пункти, які знаходяться на територіях адміністративних районів зони осушувальних меліорацій);
- інвестиційні ресурси сільськогосподарських підприємств, які активно працюють на меліорованих землях і використовують розпайовані угіддя;
- інвестиційні ресурси суб'єктів рекреаційної індустрії, діяльність яких базується на природних водних об'єктах та окремих об'єктах водогосподарської інфраструктури;
- кошти місцевих бюджетів, отримані внаслідок випуску облігацій місцевої позики під заставу земель комунальної власності;
- інвестиційні ресурси іноземних підприємницьких структур, залучені на основі реалізації проектів спільного інвестування.

Важливим завданням ринкової трансформації регіональних водогосподарських комплексів є підвищення інвестиційної привабливості як природних водних об'єктів, так і об'єктів водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Сучасний рівень бюджетного фінансування та стан ринкової інфраструктури системи водокористування не створюють навіть критично необхідного рівня інвестування, тому й надалі спостерігається стихійна природоохоронна діяльність щодо облаштування поверхневих і підземних водно-ресурсних джерел, а також розбудови водогосподарської та водоохоронної інфраструктури. Якісне зростання обсягів інвестицій у регіональний водогосподарський комплекс є можливим на основі скоординованої роботи зацікавлених сторін (органів управління водними ресурсами, органів влади та постійних водокористувачів). Така скоординованість буде забезпечена на основі створення об'єднань у формі водогосподарських кластерів, асоціацій водокористувачів, корпоративних структур та консорціумів.

Активізація інвестиційної та інноваційної діяльності в регіональних водогосподарських комплексах безпосередньо пов'язана з доступністю кредитних ресурсів для підприємств водопровідно-каналізаційного господарства, а також підприємств, що обслуговують зрошувальні й осушувальні системи. Кредитні ресурси стануть більш доступними, якщо буде інституціоналізовано об'єкти водного господарства як об'єкт застави, а також якщо комерційним банкам будуть компенсовані втрати, яких вони зазнають внаслідок надання кредитів на пільгових умовах. Фонд компенсації таких втрат має формува-

тися на основі платежів, отриманих за оренду особливо цінних природних водних об'єктів із точки зору як перспектив розбудови рекреаційної індустрії, так і високої ймовірності нарощення запасів біологічних ресурсів. Схема компенсації втрат комерційним банкам може бути ще більш ефективною в рамках державно-приватного партнерства.

Особливою резонансністю на місцевому рівні відзначаються питання, пов'язані з передачею природних водних об'єктів в оренду. Це пов'язано з тим, що не завжди чітко ідентифікованим є об'єкт оренди, недосконалою є методика нарахування орендної плати та форми її стягнення, дуальною є система контролю за використанням орендованих водних об'єктів. Усі ці фактори призводять до того, що регіональні та місцеві бюджети недоотримують значні суми орендних платежів, на орендованих водних об'єктах дуже часто порушується природоохоронне законодавство, а також нецільовим є використання даних об'єктів. Щоб уникнути таких негативних проявів, контроль за передачею водних об'єктів слід покласти на органи місцевого самоврядування обласного рівня (економічна складова орендної угоди), міжрайонні податкові інспекції (фіскальна складова орендної угоди) та екологічні інспекції (екологічна складова орендної угоди). Місцева влада має активніше впливати на процес орендних відносин у сфері водокористування, щоб ініціювати максимально можливе залучення замкнених водних об'єктів і ділянок малих річок для розбудови інфраструктури малої гідроенергетики, здійснення берегоукріплювальних робіт, нарощення запасів біологічних ресурсів [1].

При цьому інтереси забезпечення продовольчої безпеки країни вимагають своєчасного формування економічного механізму регулювання водних відносин. Дієвий механізм повинен здійснюватися на основі вироблення нових, адекватних підходів до їх формування за такими напрямками: створення нового механізму територіального управління на принципах комерційних відносин із сільгоспвиробниками; розвиток нових форм організації експлуатаційної діяльності (асоціації водокористувачів, водних комітетів і товариств тощо) з достатньою економічною свободою, розробка механізму стимулювання працівників водогосподарської галузі від кінцевих результатів роботи водокористувачів на основі кількісної оцінки і встановлення залежності одержуваного додаткового доходу; вдосконалення інноваційної, інвестиційної діяльності, стимулювання водозберігаючих технологій і встановлення диференційованих тарифів на воду залежно від водозабезпеченості окремих територій і ділянок земель, підвищення рівня участі держави у фінансуванні водогосподарських заходів загальнодержавного та регіонального масштабу, створення комплексного фінансово-кредитного механізму з метою перерозподілу прибутків учасників водогосподарського комплексу, який дозволить акумулювати фінансові кошти для реконструкції та переозброєння основних фондів водогосподарської галузі [4].

Передувати активній діяльності органів місцевого самоврядування та регіональної виконавчої влади має розробка обласних програм відновлення потенціалу сільськогосподарських угідь меліорованих територій. Відтворення потенціалу цих територій має розглядатися кризь призму відновлення індустрії льонарства, що дозволить з року в рік нарощувати обсяги виробництва льоноволокна, яке користується підвищеним попитом на ринках країн Європейського Союзу.

У зв'язку з тим, що Україна перебуває на стадії реалізації завершального етапу земельної реформи, необхідно внести ряд змін до Закону України «Про ринок земель» і тим самим спростити процес перерозподілу сільськогосподарських угідь меліорованих територій. Якщо на продуктивні сільськогосподарські угіддя, які знаходяться в зоні чорноземів, необхідно накладати обмеження щодо їх перепродажу в перший рік зняття мораторію, щоб не допустити земельного «дерібану», то на меліоровані землі такі обмеження – як фіскальні, так і адміністративні – вводити недоцільно (необхідно інституціоналізувати жорсткі екологічні обмеження щодо використання сільськогосподарських та водно-болотних угідь).

Оскільки сільськогосподарські угіддя меліорованих територій в останні періоди недостатньо повно використовуються у відтворювальному процесі,

відзначаються низькою інвестиційною привабливістю, їх продуктивність потенційно нижча від продуктивності сільськогосподарських угідь зони лісо-степу. Тому в зоні осушувальних меліорацій необхідно інституціоналізувати максимальною мірою ринкові форми перерозподілу земельної власності, знизити плату за трансакції, пов'язані з таким перерозподілом, спростити механізм продажу сільськогосподарських угідь, які належать особистим селянським господарствам.

Трансформація відносин власності на меліорованих землях може здійснюватися шляхом утворення:

□ асоціацій водокористувачів, які набули поширення в Європі; їх перевагами є збільшення обсягу залучених інвестицій на будівництво та експлуатацію мереж, зацікавленість у розвитку та впровадженні інновацій, підвищення врожайності сільськогосподарських культур;

□ корпоративно-договірних об'єднань, перевагами яких можуть бути: залучення банківських, наукових та проектно-дослідницьких установ для розвитку інноваційної діяльності у галузі та вкладення інвестицій у будівництво, реконструкцію та експлуатацію меліоративних систем;

□ сільськогосподарських кооперативів, перевагами яких є: збільшення обсягу інвестицій на будівництво та експлуатацію мереж, зацікавленість у впровадженні й розвитку інновацій, ефективна експлуатація мереж (за рахунок залучення водогосподарських організацій до участі в кооперативі), зниження негативного впливу на оточуюче середовище (за рахунок покращення ефективності використання мереж), відносна захищеність фізичних осіб;

□ акціонерних товариств, переваги яких полягають у збільшенні обсягу інвестицій на будівництво та експлуатацію мереж, розвиток інноваційної діяльності; недоліками є проблеми при узгодженні інтересів, низька мотивація виробників, що діють в межах осушених земель [2].

Ринкова організація господарської діяльності вимагає коригування процесів задоволення економічних потреб і забезпечення екологічної безпеки шляхом розробки економічно та екологічно обґрунтованої довгострокової політики в галузі природокористування та прийняття управлінських рішень. Особливо гостро стоїть питання в науковому обґрунтуванні стратегії водокористування в умовах пошуку нових економічних механізмів управління водними ресурсами, а саме в частині економічної оцінки стану й використання водних ресурсів в умовах нерозвиненості системи страхування водокористування та відсутність нових, досконаліших фінансових механізмів управління водокористуванням.

Необхідність модернізації державного управління та регулювання водокористування обумовлена невідповідністю зростаючих проблем, що виникають у водному господарстві, організаційній структурі управління водними ресурсами. Такі функції водогосподарського комплексу, як забезпечення населення якісною питною водою, захист населення, господарюючих суб'єктів і природних систем від шкідливого впливу забруднення вод, змушують шукати нові технічні, технологічні та інші засоби, методи і принципи, які використовуються з метою підвищення економічної ефективності управління водним господарством країни та її суб'єктів [5].

Як свідчить світовий досвід, найбільш ефективним в управлінні водними відносинами є басейновий принцип. Це означає, що ступінь економічного регулювання процесів водокористування має залежати від природних особливостей басейну, рівня антропогенного навантаження та його екологічного стану. В сучасних умовах локальні деструктивні зміни екологічного стану водних об'єктів можуть відбуватися досить швидко, тому необхідно адекватно на них реагувати. Таке оперативне управління можна удосконалити, якщо, зокрема, надати місцевим органам влади, за погодженням басейнових управлінь, повноваження законодавчого коригування встановленої величини зборів за спеціальне водокористування залежно від екологічного стану водних об'єктів.

У сільській місцевості необхідно забезпечити хоча б кілька джерел якісного водопостачання із застосуванням комплексу сучасних методів очищення води. До першочергових заходів поліпшення стану водопостачання можна віднести організацію індивідуального водоочищення безпосередньо

на рівні колодязів і каптажів за рахунок державних, приватних та іноземних інвестицій [3].

Одним з найбільш перспективних напрямів ринкової трансформації регіональних водогосподарських комплексів є створення водогосподарських об'єднань, які підвищать концентрацію інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації вкрай зношеної та морально застарілої водогосподарської інфраструктури, а також масштабного і якісного відтворення й відновлення природних водних об'єктів. Такі об'єднання сприятимуть більш скоординованій діяльності органів управління водними ресурсами, спеціалізованих водогосподарських підприємств і підприємств-водокористувачів у напрямку реалізації життєво необхідних для окремих регіонів інвестиційних водогосподарських та водоохоронних проектів, а також консолідації виробничо-технічного й організаційного потенціалу при необхідності усунення проявів природного і техногенного підтоплення територій, наслідків паводків та повеней.

ВИСНОВКИ

Стагнаційні процеси у сільському господарстві меліорованих територій значно звузили просторові межі активного агропромислового виробництва, що потенційно створило умови для формування системи інтегрованого управління природними ресурсами, розбудови індустрії зеленого туризму та в кінцевому підсумку укріплення агроландшафтів. На жаль, такі сприятливі передумови й дотепер не використовуються органами місцевого самоврядування та регіональної виконавчої влади для ефективнішого застосування конкурентних переваг цих територій і забезпечення тим самим високого рівня соціально-економічного піднесення.

У Поліському економічному районі основною проблемою розвитку регіональних водогосподарських комплексів є реанімація гідротехнічних споруд, які обслуговували меліоровані землі. Глибокі трансформаційні процеси відбулися в аграрній сфері даного економічного району і супроводжувалися перетворенням потужних колективних сільськогосподарських підприємств, які були основними користувачами осушувальних систем, на дрібні форми господарювання. В деяких випадках ці підприємства були ліквідовані, а процес використання осушувальних систем почав відбуватися стихійно, без відповідного виробничо-технічного й техніко-технологічного супроводження, в результаті чого переважна більшість осушених земель була виведена з продуктивного господарського обороту. Осушені землі, які продовжували використовуватися новоствореними аграрними формуваннями, вже не давали тої віддачі, що в докризовий період. Це проявлялось насамперед у значному зниженні врожайності основних сільськогосподарських культур. За таких умов необхідно використовувати всі наявні механізми інвестиційного забезпечення реінжинірингу сільськогосподарських угідь в зоні осушення і тим самим зміцнити природно-ресурсний потенціал виробництва продовольства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голян В.А. Ринкова трансформація регіональних водогосподарських комплексів: теоретико-методологічні засади та інституціональні передумови / В.А. Голян, Б.В.Самойленко, В.П.Битов // *Економіст*. – 2010. – №12. – С. 27–35.
2. Кожушко Л.Ф. Механізм трансформації відносин власності у сфері меліорованого землеробства / Л.Ф.Кожушко, О.М.Мандзюк // *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. Випуск 4 (48). – 2009. – *Економіка*. Частина I. – Рівне, 2009. – С. 15-20.
3. Маценко О.М. Науково-методичні засади удосконалення організаційно-економічного механізму водокористування: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища» / О.М. Маценко. – Суми, 2009. – 20 с.
4. Султанов Н.М. Организационно-экономические аспекты эффективного использования оросительной воды в Согдийской области Таджикистана: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами - АПК и сельское хозяйство)» / Н.М. Султанов. – Душанбе, 2010. – 20 с.
5. Харитонов Г.Б. Совершенствование организационно-экономического механизма реализации государственной водохозяйственной политики в Российской Федерации: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: экономика природопользования» / Г.Б. Харитонов. – Ростов-на-Дону, 2008. – 20 с.